

Dramatik kring Tåkerns sänkning

Av Inge Juberg

Högst få av vårt lands mindre insjöar äro så allmänt kända som den lilla dybottniga, grunda, vegetations- och fågelrika Tåkern. Denna sjö är belägen inom Hov, Väderstad, Kumla, Svanshals, Väversunda, Rogslösa, Källstad, Herrestad och Strå socknar av Göstrings, Lysings och Dals härader. Inte mindre än 222 större och mindre gårdar, representerande något mer än 91 mantal, hade för hundra år sedan strandrätt vid sjön. Under senare årtionden har dock detta antal genom sammanslagning av mindre hemmansdelar betydligt minskats. Sjöns största längd, d. v. s. i öster—väster från Hovgården till Dagsmossen, är ungefär 12,5 km. och den största bredden mellan stränderna vid Källstad och Rehnstad är 5,85 km. Dess ytvidd kan uppskattas till 4940 hektar.

Namnet Tåkern liksom dess strandbebyggelse är uråldrig, men sjön har väl inte under tidigare århundraden varit föremål för något allmänt intresse. Det är först i början av 1800-talet, som den drager uppmärksamheten till sig.

Sverige hade, trots emigration, svårt att mätta sin alltmer svällande befolkning, statsmakterna understödde all uppodling av mark, utdikning av mossar samt sänkning av sjöar. Tåkern ansågs vara ett lämpligt objekt.

Det var 1839 det började

Fabrikören John Swartz, ägare av Hovgården, inlämnade en ansökan om sänkning av sjön år 1839, och bifogade ett kostnadsförslag med slutsumma 55.000 riksdaler banco, utarbetat av överste Gustaf Lagerheim.

Enligt verkställda avvägningar skulle genom företaget vinnas 3827 tld. blivande ny mark samt 1699 tld. genom sänkningen betydligt förbättrad mark. Ansökan föranledde tillsättande av en kommitté för utredning av hela frågan. Många sammanträden hölls och många klagoskrifter skrevs. Bland dem kan nämnas en avfattad av prosten Ölander i Svanshals, som befarade att det låga vattenståndet, "skulle medföra osunt klimat med febrar och frossor för ortsbefolkningen". Sjön skulle ju sänkas 6 fot. Förslaget godkändes av Kungl. Maj:t den 9 nov. 1841. Arbetet skulle utföras efter särskilt uppgjord plan, som bland annat innehöll att till arbetet företrädesvis skola användas försvars- och sysslolösa personer. Arbetet, som under sommaren 1843 sysselsatte i medeltal 145 personer, bedrevs utan störningar och under mycket gynnsamma väderleksförhållanden.

Den oförtröttlige ledaren av sänkningen, ovannämnde Swartz, avgav den 27 nov. 1843 till länets hushållningssällskap en detaljerad redogörelse över det utförda arbetet: "1076 9/16 tld. vattensjuk mark förbättrad ifrån det skick att få kreatur därå hade en knapp föda, till den ypperligaste odlingsbara mark, därå redan många hundra tunnor säd skördats — och 3327 31/32 tld. ny mark från sjöbotten, en del ganska god, en del sämre och en del mycket belamrad med sten samt på ett ställe, uti Hovgårdsviken, belagd utåt sjön med ett lager av slammad sand så fin, att den vid storm ryker, men även å denna synes trädplantering och gräs-sådd vilja lämpligen bra lyckas."

År 1841 bildades föreningen Tåkerns strandägare, som enligt sina stadgar "skall handha vårdnaden av sjön Tåkerns utlopp" nämligen Mjölån. Denna är Tåkerns enda utlopp, den börjar vid Svälunge och rinner mot norr och utmynnar i Vadstenviken i Vättern.

Även om tillfredsställelsen bland strandägarna var ganska allmän, så skulle det snart visa sig, att åtskilliga — särskilt de vid sjöns östra strand — menade sig ha fått mindre vinst av företaget än de beräknade. Av andra betraktades däremot det genomförda arbetet blott som en första etapp till hela sjöns fullständiga torrläggning. Många strandägare, särskilt inom Väversunda och Svanshals socknar, skulle för sina låglänta, bördiga stränder vinna stora ekonomiska fördelar av sänkingsfrågans fortsatta utveckling mot detta mål. Vid början av 1850-talet började en lång strid om Tåkerns vara eller inte vara, som med vissa mellanrum pågick i 60 år.

Sänkingsförslagen avlöste varandra

Många förslag till torrläggning av sjön utarbetades såsom: 1) år 1855 av kanalbyggmästare J. Jonsson, 2) 1875 av civilingenjör Hammarskiöld, 3) 1879 av löjtnant G. Hammarström, vars plan byggde på en av lantmätare Th. Calén åren 1873—1879 gjord utredning, 4) 1885 av major G. Zander samt 5) 1902 av lantbruksingenjör Gustaf Sjöberg. Den drivande kraften bakom alla dessa förslag var ägaren till Rehnstad gods i Svanshals, friherre Axel Hermelin. Han kom till Rehnstad som nybliven ägare 1848, och såg hur mycken mark som tillföll gården vid den första

sänkning av sjön. Då föresatte han sig "att ej dö förrän han hade sett korn växa på Tåkerns botten". För att få majoritet för sina förslag, köpte han upp så många gårdar som han kom över runt sjön. År 1831 ägde gamlebaronen, som han kallades, 15 gårdar runt sjön, därtill hade han gjort upp kontrakt med en hel del andra strandägare att han mot att betala kostnaderna för en ev. sänkning av sjön skulle få halva den landvinning som kom på den gårdens del. Sammanlagt skulle han få dispositionsrätt till över 4.000 tld. av de beräknade 10.000 tld. som skulle torrläggas.

Gamlebaronen saknade inte motståndare till sina förslag, bland de mest aggressiva voro två damer. Den ena ägaren av Hovgården fru Anna von Reedtz, den andra professorskan Nyström på Glänås. Det berättas att en av damerna for till Rehnstad för att försöka övertala baronen om hur fel det var att sänka sjön. Det lär ha varit sommar och bärtider, damens svada flöt, baronen lyssnade först men tröttnade snart och lär ha sagt till sin hushållerska "bjud på en jordgubbe, så hon åtminstone är tyst medan hon äter den".

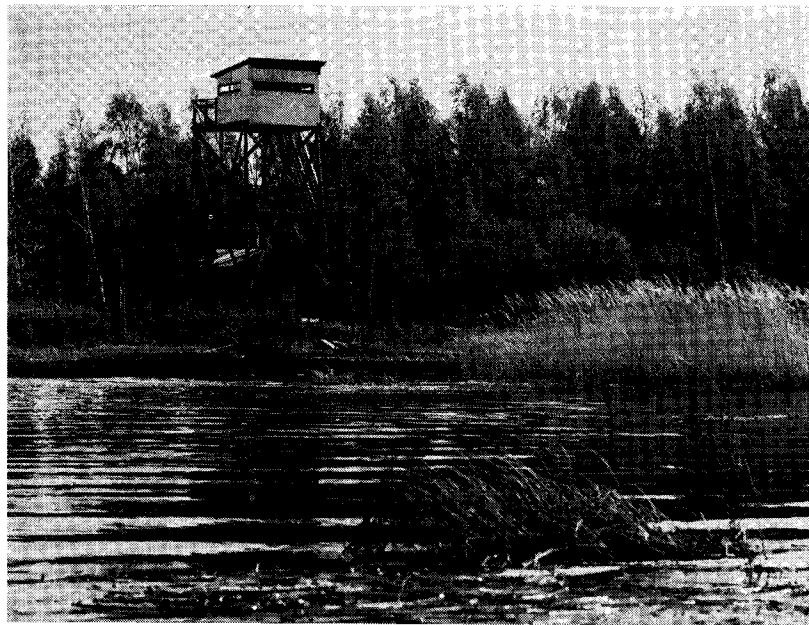
Statsmakterna var inte alltid så välvilliga mot sänkingsivrarna. 1854 förenade sig strandägarna i beslut om att begära statsbidrag för en grundlig undersökning av det viktiga företaget. Länsstyrelsen, till vilken ansökan ingått, motsatte sig densamma med den motiveringen, "att företaget är av helt och hållet enskild beskaffenhet, och de fördelar, som förmodas därav kunna vinnas, synes vara av den betydelse, att strandägarna, som till betydlig del utgöres av förmögna possessionater, böra och kunna utan statens betungande själva bekosta den ifrågasatta undersökningen".

Under åren 1868—1875 tycks frågan om sänkning helt ha vilat. Revision av strandägarnas räkenskaper har inte ens verkställts årligen, att döma av revisionsberättelsen, avgiven den 20/3 1876, vilken omfattar ej mindre än åtta år. Men så utgjorde inkomsterna ej stort mera än arrendavgifter för kanalbankarna, och utgifterna bestod mest av rättegångskostnader.

1895 inleddes sista fasen

I slutet av år 1895 inleddes den sista fasen — hittills — i historien om Tåkerns framtid. Ett 20-tal strandägare inlämnade till Kungens Befallningshavande en ansökan om sänkningstillstånd samt träffade avtal med lantbruksingenjör Gust. Sjöberg, varigenom denne åtar sig att under förutsättning av förordnande hålla syn i och för torrläggning av sjön. Denna besvärliga förrättning började den 13 april 1896 och tog i anspråk den dryga tiden av mer än sju år. Den 18 mars 1903 avlämnade Sjöberg sitt digra sänkingsförslag, omfattande 326 foliosidor. Kostnadsberäkningen slutar på en summa av 730.000 kronor, jämte 30.535 kronor till förrättningsmannen.

Förslaget avsåg att genom fördjupning och utvidgning av Mjölneån fullständigt urtappa vattnet i sjön samt genom kanaler i sjöbottnen torr lägga densamma, så att den kan bli tjänlig för kultur av det ena eller

Tåkerns fältstations observationstorn vid Glänås, Svansbals, på södra Tåkernstranden. Bägge bilderna av Christer Elderud. Den första är tagen från observationstornet mot väster och med Omberg i fonden.

andra slaget, och dessutom genom vattnets bortledande fullständigt torr lägga en del vattensjuka marker kring sjön. Vattenverken Nykvarn och Mjölne kvarn måste utrivs och lösas av strandägarna.

Lantbruksingenjör C. A. Sylvan förordnades av Kungens befallningshavande att granska förslaget. I sitt slutomdöme anser han det vara klart, att något hinder från det allmännas sida icke bör möta mot förslagets utförande.

Under de år som krävdes för den omfattande syneförrättningen, hade såväl strandägarna som den övriga ortsbefolkningen rikliga tillfällen att både offentligt och enskilt dryfta den brännande frågan om Tåkerns utplånande från landskapsbilden. Inom de av frågan närmast berörda bygderna, där praktiskt taget varje vuxen person ägnade frågan sitt intresse, sparades det inte på mustiga och hårda ord, vare sig om huggen gavs åt ena eller andra hållet. Genom en hetsig tidningspolemik spreds intresset allt vidare inom vårt land. Natur- och fågelvänner, turister m. fl. gav sin mening till känna. Även inom kungafamiljen hade frågan väckt intresse. När gamlebaronen Axel Hermelin fick höra, att drottning Victoria vid ett samtal med en vetenskapsman givit tillkänna sina sympatier för Tåkerns bevarande, lär han ha sagt: "Kan man tänka sig att till och med drottningen lägger sig i sjön".

Den 14 jan. 1902 förklarade Kungl. Maj:t, att hinder från det allmännas sida inte mötte för sänkningens genomförande.

För att gå fria från de fruktade sänkingskostnaderna, hade under våren 1903 ägarna till en hel del gårdar runt hela sjön i skrivelser till Kungens befallningshavande av sagt sig all båtnad, som genom sänkningen skulle vinnas för deras gårdar. Med hänvisning härtill begärde

dessa att bli skilda från målet, vilka yttranden dock avlogs av häradsrätten. Rättegången blev både omfattande, tidsödande och dyrbar, helst som den fullföljdes till högsta instans. Kungl. Maj:ts utslag föll den 31 sept. 1907 till sänkningssökandens förmån.

Hade Tåkerns dödsdom fallit?

Planen för sänkningen var fastställd, tillståndet beviljat och det såg ut, som om Tåkerns ödesdom fallit. Det återstod blott en, men en viktig fråga, att skaffa pengar. Man ansökte om ett odlingslån om 600.000 kronor, men fick besked den 20 jan. 1911 att lånet inte kunde beviljas.

Från lantbruksingenjör Sjöbergs första undersökningar hade sänkningsvännerna fått vänta i 16 långa år, en väntan, som åsamkat strandägarna dryga kostnader av flera slag. Avslaget blev en hård stöt, som för oöverskådlig tid framåt uppsköt avgörandet av frågan om Tåkerns framtid.

Av vad som framgår ur Tåkerns strandägars protokoll följde sedan en tämligen händelselös period. Visserligen förekom ett bråk 1913, då styrelsen vid en kanalrensning rensade för djupt i kanalbotten vilket föranledde överklaganden och stämningar på styrelsen m. m.

Från 1930 har jag personligen fått följa utvecklingen, bevisat de flesta årsmöten och medverkat i sjöns styrelser och nämnder. Nu innehar jag befattningen som ordförande i både Tåkerns regleringsföretag och Förvaltningen Tåkerns naturreservat.

Tåkerns strandägars årsmöten var alltid ett av de säkra värtecknen i Tåkernsbygden, där medlemmarna luftade sina känslor i heta diskussioner om hög- och lågvatten, om provisoriska dammar i Mjölnaån m. m. 1934 var sjön så gott som uttorkad, man kunde gå torrskodd från Svanshals rakt över sjön till Rogslösa. Vattenståndet, där det fanns något, låg under 93.30, d. v. s. 70 cm. under normalvatten. Andra år kanske lika mycket över normalvatten, med stora översvämningar som följde. Detta föranledde årsmötet 1945, att företa rensning av den s. k. kanalen, och lantbruksingenjör Ivar Helin fick i uppdrag att utarbeta förslag till reglering av sjön. 1950 enades man om att bygga en regleringsdam vid Mjölnaåns mynning vid Svälunge. Dammen kom till 1963 genom en vattendom som bestämde att sjöns vattenhöjd skulle regleras efter en tänkt vattenkurva, där variationerna mellan hög- och lågvatten är 30 cm. med en försöksperiod på 5 år.

Föreningen Tåkerns strandägare upphörde 1963, och i stället kom Tåkerns regleringsföretag. Detta kom att bestå av Tåkerns strandägars styrelse utökad med en representant från vardera Mjölnaåns strandägare och Svenska Naturskyddsföreningen.

Tåkerns regleringsföretag har även utsetts som förvaltare till det naturreservat som staten mot strandägarnas vilja tvingat fram, så att dramatiken kring sjön Tåkern har goda förutsättningar att bestå.

Litteratur om Tåkern

- Berg, B.: Tåkern. En bok om fåglarnas sjö. 1913.
- Bergengren, Göran: Tåkern-guide utgiven av Svenska Naturskyddsföreningen. 1970.
- Blomberg, A.: Beskrivning till kartbladet Vadstena. — Sveriges Geologiska Undersökning, Ser. Aa Nr. 130. 1905.
- Borge, O. m. fl.: Sjön Tåkerns fauna och flora. Utg. av Kungl. Vetenskapsakademien. 1929.
- Du Rietz, G. E. m. fl.: Zur Kenntnis der Vegetation des Sees Tåkern. — Acta Phytogeographica Suecia, 12. 1939.
- Engholm, W. A.: Om fågellivet i sjön Tåkern. — Bihang till Kungl. Vetenskapsakademiens handl., Bd. 22, Avd. IV. 1896.
- Om fågellivet i och omkring sjön Tåkern. — Ibid, Bd. 28, Avd. IV. 1902.
- Forsberg, C.: The vegetation changes in Lake Tåkern. — Sv. Bot. tidskrift 1964.
- Charasjöar som fågelsjöar. — Sveriges Natur nr 2. 1969.
- Fries, C.: Hav och land. Några Östgötabilder. — Sv. Turistföreningens Arsskrift 1938.
- Hem till Tåkern. — Sv. Turistföreningens tidskrift 1944.
- Ombergsbygden. — I "Natur i Östergötland". 1949.
- Melin, R.: Tåkern. En hydrografisk undersökning. Meddelande från St. Meteor. o. Hydrogr. Anst. Bd 4, Nr 10. 1928.
- Några drag ur Tåkerns geografi. — Ymer 1929.
- Orrje & Co/Skandiakonsult: Förslag till vattenvårdsplan för Tåkern-Mjölnaåns tillrinningsområde. 1969.
- Persson, F.: Tåkern och torkan. — Sveriges Natur. 1934.
- Tåkern. Nordeuropas rikaste fågelsjö. — Sveriges Natur. 1944.
- Tåkerns fältstations årsrapporter.
- Wahlin, B. m. fl.: Biologiska undersökningar i Tåkern 1954—1957. 1957.
- Öhrn, B.: Fågelsjöar i södra och mellersta Sverige. 1940.
- Låt oss bevara Tåkern åt kommande släkten. Svensk Jakt. 1942.
- Ett reliktflyttningsstråk av arktiska vadare över Vättern. — Vår Fågelvärld. 1946.
- Tåkern. — I "Natur i Östergötland". 1949.
- En fågelväg över Östgötaslätten. — Ibid.
- Besök vid Tåkern. — I "Omberg och Tåkern". 1950.
- Fågelsjöar i mosaiknatur. 1968.

Litteraturförteckningen är hämtad ur den ovan angivna boken av Göran Bergengren.

* * *